

Անա Բարբուանի

–ՃՅԵ (–ՋՅԵ) կապերով անունների ուսուցումը աղբյուրագրությունների

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Հոդվածը վերաբերում է կազմությանը նման վրացերեն –օճան/-ճան և աղբյուրագրություններին -ժոն կապերի փոխհարաբերության հարցին: Կարծում ենք, նման հարցերի առաջարկումը Վրաստանի աղբյուրագրագետ փորձարկային երկրագրագետների մանկավարժներին կօգնի նրանց պետական (վրացերեն) և մայրենի (աղբյուրագրություն) լեզուների ինտեգրված ուսուցման գործընթացում:

Կապ է կոչվում ինքնուրույն իմաստ չունեցող այն հնչյունը կամ հնչյունախումբը, որը դրվում է անունների այս կամ այն հոլովածի վրա և ցույց տալիս գտնվելու վայրը, ուղղությունը, նշանակումը և այլն:

Կապը կարող է դրվել անունից և առաջ, և հետո: Անգլերեն, ֆրանսերեն, ռուսերեն լեզուներում այն դրվում է անուններից առաջ: Հին վրացերենում հազվադեպ հանդիպում են այնպիսի դեպքերի, երբ այն նախորդում է անվանը, օրինակ՝

„ბნელი იყო ზედა უფსკრულთა და სუელი ღმრთისაი იქცეოდა ზედა წყალთა“ (Ֆ. Նարջևելաძე, 1997, 318);

„და მთავრობდენ დღესა და ღამესა და განსწვავდებდნენ შორის ნათლისა და შორის ბნელისა“ (Իվ. 319);

„შუა ძოწსა და აყიყსა სჭვირს მარგალიტი ტყუპები (Վ. Մանიძე, 1980, 599).

Այսպիսի կառուցվածքը հին վրացերենում Չուրաք Սարգվելածեն բացատրում է հին հունարենով. «Կապերի նախադաս կիրառությունը պետք է վերագրենք հունարենի ազդեցությանը» (Չ. Սարգվելածեն, 1997, 48): Սովորաբար վրացերենում կապը հաջորդում է անվանը, այդպես է նաև աղբյուրագրությունում:

Հմտ.

„აქ პლატონი ჩამოსტა ცხენიდან, გააღო ჭიშკარი და ეზოში შევიდა,, (დ. კლდიაშვილი, 2002, 167) – “Burda Platon atdan düşdü, gafını açdı, ve heyətdə girdi”;

„მიდიოდა იქ, შავ მოხუცთან“ (გր. რობაქიძე, 1989, 125) – „...Gedirdi ora, gara gocanın yanında”;

„სალობერიძის სახლიდან ქვედურეთამდე კაი შორი გზა ჰქონდათ ჩვენს მგზავრებს (დ. კლდიაშვილი, 2002, 200) – Bizim yolçular uçün Saloberidzenin evindən Kvedurete gədən yol uzag idi;

„გავსწოეთ მთისკენ (ვაჟა, 2002, 138) – Dağa tərəf getdik”.

Կապը անվան վրա դրվում է հինգ հոլովներում՝ ուղղական, տրական, սեռական, գործիական, որական:

Մեզ հետաքրքիր է **-ջան (-ճան)** կապի և **-dan, -dən** նշանի կիրառությունը և տեղափոխումը աղբյուրագրություններում կամ ընդհակառակը՝ աղբյուրագրություններից վրացերեն, քանի որ հավաստվում է որոշակի նմանություն (չնայած հազվադեպ):

Վրացերենում **-ջան** կապը հանդիպում է երկու հոլովներում՝ սեռականում և գործիականում:

Գործիական հոլովի նշանն է **-օտ** (სახლით, ბავშვით, ამხანაგით..): Երբ

մտրիսցան օգտնորդը Երեւանի քաղաքում արձակուրդի է գնացել (մրցակցական, 512) – *Düşməndən işğal olunmuş ərazilərdə məktəb buraxmırlar?*

Մատթան ասկա Տիգրանի օրագրի մտրիսցան արձակուրդի է գնացել (ժամանակ, 2000, 52) – *Onlardan söz demək istəyən hek kim idi;*

Մատթան ասկա Տիգրանի օրագրի մտրիսցան (ժամանակ, 1989, 32) – *Gildən kasalar düzəldirdi.*

Մ.Հուսեյնզադեն իր «Ժամանակակից աղբյուրներն ինչու»՝ *“müasir Azərbaycan dili”* աշխատության մեջ քննարկում է բացառական՝ **çıxışlıq** հոլովի՝ **dan, -dən** կիրառության մի քանի դեպք և նշում, որ այն ցույց է տալիս գործողության սկզբնական՝ **Moskvadan** *qayıtdı* - մոսկովից արդեն;

Հանդես է գալիս որպես պատմաբան պարագա՝ **Tənbəllikdən bu vəziyyətə düşdü** – Տենբելիկից արդեն (՝Տենբելիկից) հարցը և մեղադրանքը;

-dan, -dən նշանն օգտագործվում է երկու առարկաների համեմատության ժամանակ՝ **Araz Oktaydan qoçaqdir** - արազի օրագրից (՝Օրագրից) քիչ է:

Yaşar Kamaldan yaxşı oxuyur - Կամալը օրագրից (՝Օրագրից) ավելի լավ է կարդում:

Դրվում է տարբեր խոսքի մասերի վրա և դառնում ժամանակակից պարագա՝ **Dünəndən** - Երեւանից, **Bu gündən** - Երեւանից, **Köhnədən** – Երեւանից (՝Երեւանից):

-dan, -dən նշանով արտահայտված անունը՝ **Վին, Վինահար, Մեմլեգ...** մակերևույթի հետ կատարում է ժամանակակից պարագայի գործառնություն՝ **İclasdan əvvəl** - Տեղից (՝Տեղից) Վին; **Bundan sonra** - Երեւանից (՝Երեւանից) Մեմլեգ:

Այն հանդիպում է նաև ձևի պարագայի պատմումով՝ **birdan** - Երեւան, **Ucadan** Երեւանից (՝Երեւանից), **alcakdan** - Երեւանից (՝Երեւանից):

Մ.Հուսեյնզադեն առանձնացնում է այն դեպքերը, երբ **çıxışlıq** «բացառական» հոլովի նշանը դրվում է գոյական անվան վրա և անվանի հետ համեմատություն է արտահայտում՝ **sudan şəffaf** – Վիճակից (՝Վիճակից) անհար, **dildan** *ac* - Երեւանից (՝Երեւանից) միջոց:

Հետագոտողը հատուկ նշում է, որ չնայած այս նշանը միայն մեկ հոլովում է կիրառվում, այն բազմաթիվ գործառնություն ունի: Այստեղ ավելացնենք նաև, որ «բացառական» հոլովը դառնում է նաև անուղղակի խնդիր, օրինակ՝ **Ninodan sorushdi** - Նինոս (՝Նինոսից) խնդրում:

Ուրեմն՝ ի տարբերություն վրացերենի, **-դան** (–դան), աղբյուրներենի «բացառական» հոլովանշանն ավելի շատ գործառնություն ունի: Աղբյուրներենից վրացերեն թարգմանելիս շփոթություն է տեղի ունենում համարյա միշտ, որտեղ հաստատվում է **-dan, -dən** նշանը, իսկ վրացերենում **-դան** (–դան) կապը՝

Tənbəllikdən düşdü – «Տենբելիկից» հարցը;

Oktaydan qoçaqdir - օրագրից (՝Օրագրից) քիչ է;

Ninodan sorushdi - Նինոս (՝Նինոսից) խնդրում:

Kamaldan yaxşı oxuyur - Կամալը օրագրից (՝Օրագրից) ավելի լավ է կարդում:

Bu gündən – Երեւանից, **Köhnədən** – Երեւանից (՝Երեւանից):

İclasdan əvvəl - Տեղից (՝Տեղից) Վին; **Bundan sonra** - Երեւանից (՝Երեւանից) Մեմլեգ:

birdan - Երեւան, **Ucadan** Երեւանից (՝Երեւանից), **alcakdan** - Երեւանից (՝Երեւանից):

Ուրեմն, եթե **-dan, -dən** նշաններով բառն արտահայտում է պատմաբան, վրացերենում այն արտահայտվում է սեռական հոլովանշանով՝ Տենբելիկից (՝Տենբելիկից) քիչ է: Մեմլեգ: Մեմլեգ (՝Մեմլեգից):

Համեմատությունն արտահայտվում է **-ից** կապով տրականով՝ **Վիճակից** Վին; իսկ խնդիրը տրական հոլովանշանով՝ Նինոս խնդրում և այլն:

Պետք է նշվի, որ նման դեպքերում **-dən** նշանն օգտագործելը միշտ չէ:

Որպես նույն օգտագործված նյութի հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ միայն մի երկու դեպք է, երբ գործիական հոլովում կիրառվում **-դան** կապը համընկնում է աղբյուրներենի **-dan** նշանին, իսկ դրա պատմաբանը հնչյունաբանական երևույթներն են:

Այսպիսով, եթե **dan**, **-dən** նշանով բառին տրվում են - **haradan** որտեղի՞ց, ո՞ն՞ **vaxtdən**– երբվանի՞ց հարցերը, այսինքն՝ եթե այն արտահայտում է գործողության սկզբնակետ և ժամանակ, կթարգմանվի բառը, իսկ –**դան**-ը կմնա անփոփոխ՝ **gayitardan** – մա՞ցարեղծուց, **məktəbdən** – սե՞րտից; **seherdən** – ճի՞շտից; **birincigundan** - օր՞ առաջից...

Իսկ երբ **-dan**, **-dən** նշանը դրված է սեռական հոլովածի վրա, –**դան** կապի մասն արտահայտում է՝ նյութ, պատկանելություն, պատճառ և պատասխանում է հարցին **kimdan** – (“ვისგან”)? **nedan** – (“հոնցան”)?

Վրացերեն –**դան** կապը պետք է թարգմանենք՝ **Ninodan getmek** – “նոնոսգան Մասեղ”;
Ağacdan duzeltmiş – “նոսգան գազեղեղ”;
Soyuqdan titirilmiş – „սոցոցոսգան սոցոցոցեղեղ”...

Կարծում ենք, **-dan**, **-dən** հոլովի նշանի օգտագործման դեպքերը մանրամասն վերլուծություն է պահանջում, որպեսզի աղբյուրներինից վրացերեն և վրացերենից աղբյուրներին թարգմանության ժամանակ հնարավոր դառնա նվազեցնել – **դան** վերջավորությունը մեխանիկորեն տեղափոխելու դեպքերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սարգվելաձե, 1997 - Չ. Սարգվելաձե, Հին վրաց լեզու, Թբ., 1997,
Շանիձե, 1980 - Ա.Շանիձե, Երկեր, III, Թբիլիսի, 1980;
Հուսեյնզադե, 1973 - Huseinzadə, Müasir Azərbaycan dili, morfogyia, III hisse, Bakı, 1973.

Աղբյուրներ.

- Վաժա-Փշավելա, Վրաց գրողները դպրոցում, գիրք 5, Թբիլիսի, 2002:
Գ.Կլդիաշվիլի, Վրաց գրողները դպրոցում, գիրք 7, Թբիլիսի, 2002:
Գ.Լեոնիձե, Վրաց գրողները դպրոցում, գիրք 14, Թբիլիսի, 2001:
Ռ.Մետրևելի, Գավիթ IV Շինարար, Թբիլիսի, 1986:
Լ.Մրելաշվիլի, Ընտիր երկեր, I, 1990:
Գր.Ռոբաքիձե, Օձի շապիկը, Ֆալեստրա, Թբիլիսի, 1989:
Մ.Ջավախիշվիլի, Վրաց գրողները դպրոցում, գիրք 10, Թբիլիսի, 2000:
Ի.Ճավճավաձե, Վրաց գրողները դպրոցում, գիրք 3, Թբիլիսի, 2007:

Ana Babluani

Teaching Azerbaijanians how to use preposition – “from” - gan (dan)

ABSTRACT

Unlike Georgian preposition -“from” - gan (dan) “outgoing” cases have more functions. When translating from Azerbaijani into Georgian and vice-versa where preposition -dan, dən and Georgian preposition –gan(dan) is used mixing usually occurs. In accordance with analysis of the illustrative material, we can conclude that only one case when a preposition - from in prepositional case agrees with Azerbaijani -dan as a result of assimilation and sound loss. So if a word with preposition “from” is asked: where ... from? From which? Since when? That is the expression of place and time, then these would be translated into Georgian directly and preposition -dan carrying unchangeably: gayitardan – from train; məktəb dən – from school; səhər dən – from morning; birincigündən – from Monday. But when -dan, dən express material, belonging, cause and subject with questions: kimdən? From whom; nədən? which... from? Georgian preposition - gan (from) would be used in instrumental case: Ninodan getmek - go away from Nino; Ağacdən düzəltmiş - made from wood; Soyuqdan titrəmiş - shiver with cold. We think that -dan, dən requires a particular analysis for translation from Azerbaijani into Georgian and vice-versa in order to avoid carrying this preposition -dan automatically.